การเสริมสร้างศักยภาพสถาปนิกเพื่อสังคม กับการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมในบริบทไทย

สุปรียา ทวังพัชรพล
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งสำรวจสถานการณ์ของสถาปนิกเพื่อสังคมและกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมในบริบทของไทย ด้วยการทบทวนเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มสถาปนิกทำงานเพื่อสังคม 4 กลุ่ม ได้แก่ สถาปนิก CASE Studio สถาปนิกใจบ้านสตูดิโอ Openspace-ตาแสงสตูดิโอ และสถาปนิกในสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เพื่อวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้ ทักษะการทำงานที่จำเป็น รวมถึงทัศนคติและแรงจูงใจ ปัญหาและอุปสรรคที่พบในการทำงานทั้งในระดับบุคคลและองค์กร ที่นำไปสู่การเสนอแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพให้กับสถาปนิกเพื่อสังคมและการออกแบบด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งจะเป็นทั้งความท้าทายและโอกาสในการขยายขอบเขตการปฏิบัติวิชาชีพสถาปัตยกรรม จากผลการศึกษาพบว่า ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาขอบเขตการทำงานของสถาปนิกเพื่อสังคมผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นขยายจากจุดเริ่มต้นของการทำงานออกแบบที่อยู่อาศัยเพื่อชุมชนผู้มีรายได้น้อยเป็นหลักมาสู่รูปแบบการทำงานที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งงานออกแบบวางผังท้องถิ่น งานอนุรักษ์และฟื้นฟูย่านชุมชนประวัติศาสตร์ การออกแบบเพื่อคนทั้งมวล ตลอดจนการพัฒนาพื้นที่สาธารณะในเขตเมือง นอกจากนี้การเสริมสร้างศักยภาพของสถาปนิกเพื่อสังคมและการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมนั้นยังต้องอาศัยปัจจัยสัมพันธ์กันในสามระดับ คือ 1) ในระดับบุคคล เน้นการพัฒนาทักษะค้นคว้าวิจัย การจัดการ และการเคารพความคิดเห็นที่หลากหลาย 2) ในระดับระหว่างบุคคล เน้นการประสานงานและการจัดการความรู้ 3) ในระดับองค์กรต้องการความยืดหยุ่นในการบริหารจัดการ การแลกเปลี่ยนความรู้ในเครือข่ายคนทำงาน การผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าในการประกอบวิชาชีพสถาปนิกเพื่อสังคมที่ยั่งยืน และการสื่อสารต่อสาธารณะ

คำสำคัญ: การเสริมสร้างศักยภาพ | สถาปนิกเพื่อสังคม | การออกแบบอย่างมีส่วนร่วม

Capacity Building for Social Architects and Participatory Design in Thai Context

Supreeya Wungpatcharapon
Faculty of Architecture, Kasetsart University

Abstract

This paper investigated the social architects and participatory design practices in the context of Thailand through literature review, and in-depth interviews with four groups of social architects, which are CASE Studio, Jai-Baan Architects, Openspace & Tar-Saeng Studio, and architects from Community Organizations Development Institute (CODI). The knowledge, skills and attitudes, as well as potentials and obstacles found in the work of social architects at the individual and organizational level were examined. The study aimed at highlighting how to build capacity to the social architects working with participatory design processes, which considered not only as a challenge but also a potential to extend the boundary of architectural practices. The finding indicated that over the past decades, the scope of works of social architects and participatory design has grown from the initial focus on housing for low-income communities to more diverse forms of work, ranging from local planning, the conservation and rehabilitation of historical community, design for all, to the development of urban public spaces. Additionally, the study suggested that building capacity for social architects and participatory design approach required integrated factors at three levels. At the individual level, social architects needed skills of conducting basic research, management, and more importantly, a respect to diverse opinions. At the inter-personal level, emphasis is placed on coordination and knowledge management. Finally, at the organizational level, flexibility in the management of the organization, exchanges of knowledge amongst the network, promoting and advancing the works of social architects towards sustainable profession opportunities, as well as a broader public communication are essential to empowering the social architects.

คำสำคัญ: Capacity Building | Social Architects | Participatory Design

1. บทนำสู่ "สถาปนิกเพื่อสังคม" กับ "การออกแบบอย่างมีส่วนร่วม"

ในแวดวงวิชาชีพสถาปัตยกรรมระดับสากลนั้น การทำงานของสถาปนิกเพื่อสังคมดำเนินมาตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 ทั้งในยุโรปและอเมริกา ท่ามกลางความเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรีในสังคมอเมริกันยุคนั้น แนวคิด *"Advocacy Planning"* ของ Paul Davidoff มีอิทธิพลมากสำหรับการใช้เครื่องมือการออกแบบและวางผังของสถาปนิกและนักผังเมืองด้วยการมีส่วนร่วมเพื่อสนับสนุนชุมชนและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของ Community Design Centers ในสหรัฐอเมริกาเพื่อให้บริการการออกแบบแก่ผู้คนส่วนใหญ่ที่เข้าไม่ถึงบริการวิชาชีพนี้ในสังคม (Jenkins, Milner & Sharpe, 2010) ส่วนในสหราชอาณาจักรช่วงปีพ.ศ.2510 เกิดการก่อตั้ง Community Technical Aid Centres องค์กรไม่แสวงหากำไรที่เป็นการรวมกลุ่มการทำงานของสถาปนิกเพื่อช่วยชุมชนหาทางออกให้กับการไล่รื้อสลัมในเขตเมือง และสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่อยู่อาศัยของตนเองด้วยการให้บริการแนะนำด้านการออกแบบ รวมทั้งแนวคิดการสร้างบ้านด้วยตนเอง *"Housing by People"* ที่สถาปนิก John F.C. Turner เรียนรู้จากชุมชนในทวีปละตินอเมริกาได้รับความสนใจอย่างแพร่หลาย มีการอ้างถึงในนโยบาย Aided Self-Help ของ World Bank และในหนังสือ Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process ตั้งแต่ปีพ.ศ.2515 แนวคิดของ John Turner พยายามเน้นย้ำถึงวิสัยทัศน์ที่นอกจากสนับสนุนให้ชุมชนมีอำนาจนอกจากการสร้างบ้านและย่านที่อยู่อาศัยของตนเองแล้วควรที่จะสามารถจัดการการบริหารและจัดการการเงินด้วยตนเองได้ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดของสถาปนิกอย่าง Walter Segal ที่นำเสนอรูปแบบการก่อสร้างด้วยตนเองด้วยระบบโครงสร้างไม้ที่สามารถเป็นเครื่องมือในการสร้างชุมชนและสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยได้ (Awan, Schneider & Till, 2011)

อย่างไรก็ดีการเคลื่อนไหวทางการออกแบบเพื่อสังคมทั้งในอเมริกาและยุโรปเองซบเซาลงเมื่อกระแสการเมืองและการสนับสนุนจากภาครัฐถดถอยในทศวรรษต่อมา แต่ยังคงปรากฏอยู่บ้างในงานออกแบบที่อยู่อาศัยสวัสดิการโดยภาครัฐ (Social Housing) อีกทั้งอิทธิพลแนวคิดการออกแบบเพื่อสังคมจากวิชาชีพในยุคที่ผ่านมายังคงส่งผลต่อแวดวงวิชาการทางสถาปัตยกรรมเช่นกัน ดังที่ปรากฏในการเรียนการสอนของ Rural Studio ภายใต้การนำของคณาจารย์หลักสองท่านคือ D.K. Ruth and Samuel Mockbee ตั้งแต่ปีพ.ศ.2536 สนับสนุนให้นักศึกษาสถาปัตยกรรมชั้นปีสุดท้ายร่วมทำงานออกแบบและสร้างอาคารที่อยู่อาศัยเพื่อคนรายได้น้อยในเมืองและเป็นส่วนหนึ่งของการจบการศึกษาจากหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิตของ Auburn University ในสหรัฐอเมริกามาอย่างต่อเนื่อง และการทำงานออกแบบเพื่อสังคมเป็นที่รู้จักอีกครั้งผ่านการทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมทั่วโลกโดยเฉพาะในเขตทุรกันดารหรือในพื้นที่ประเทศกำลังพัฒนาของกลุ่มสถาปนิกอาสาสมัครขององค์กรไม่แสวงหากำไรอย่าง Architecture for Humanity ซึ่งก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ.2542 แม้ว่าจะปิดตัวองค์กรเดิมไปเมื่อปีพ.ศ.2558 ด้วยปัญหาทางการเงิน แต่มีการก่อตั้งใหม่ในนาม Open Architecture Collaborative ในปีพ.ศ.2559

ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2550 ที่ผ่านมา มีการนำเสนอทิศทางการออกแบบเพื่อสังคมให้เป็นที่รู้จักมากขึ้นโดยเริ่มตั้งแต่นิทรรศการ Design for the other 90% โดย Smithsonian's Cooper-Hewitt, National Design Museum ในนิวยอร์กเมื่อปีพ.ศ.2550 และนิทรรศการต่อเนื่องในชุดเดียวกัน Design with the other 90%: Cities ใน พ.ศ.2554 ที่สะท้อนถึงแนวทางการออกแบบร่วมกับผู้คนในเมือง มากกว่าเพียงการออกแบบให้แก่ผู้ด้อยโอกาสในสังคมเท่านั้น ตลอดจนนิทรรศการ Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement

ที่จัดโดย MOMA ในปี พ.ศ.2553 นำเสนอผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงบทบาทสถาปนิกสามารถแสดงศักยภาพในการออกแบบที่ตอบสนองต่อสังคม ในสภาวะวิกฤติหลังเศรษฐกิจตกต่ำ ภัยพิบัติจากธรรมชาติหรือสงคราม และสภาวะยากจนได้อย่างไรบ้าง นอกจากนี้ ผลงานสถาปนิกรางวัล The Pritzker Architecture Prize ประจำปีพ.ศ.2556 อย่าง Toyo Ito และกลุ่มสถาปนิกแนวหน้าของญี่ปุ่นร่วมกันออกแบบอาคารศูนย์ชุมชนที่พักพิงชั่วคราว Home-for-All กับชุมชนผู้ประสบภัยหลังเหตุแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในญี่ปุ่นเมื่อปีพ.ศ.2554 ในย่านโทะโฮะคุ เมืองโสะมะ จังหวัดฟุคุชิมะ ประเทศญี่ปุ่น ที่นำเสนอผ่านงานนิทรรศการของประเทศญี่ปุ่นในงานแสดง Venice Architecture Biennale ครั้งที่ 13 และได้รับรางวัล Golden Lion จากงานเดียวกัน ได้แสดงออกถึงเจตจำนงของบทบาทสถาปนิกต่อประเด็นทางสังคมอีกครั้งต่อแวดวงวิชาชีพในเวทีโลก เช่นเดียวกับเมื่อสถาปนิกชาวชิลี Alejandro Aravena จากกลุ่ม Elemental ผู้ได้รับรางวัล The Pritzker Prize ในปีพ.ศ.2559 และรับหน้าที่ภัณฑารักษ์ในการจัดงานนิทรรศการสถาปัตยกรรมนานาชาติ Venice Architecture Biennale ครั้งที่ 15 ในปีเดียวกัน ภายใต้หัวข้อการจัดงาน *“Reporting from the Front”* ที่ Aravena เรียกร้องให้วิชาชีพสถาปนิกตระหนักถึงบทบาทของวิชาชีพนอกเหนือจากการทำงานเพื่อธุรกิจ โดยให้ความสำคัญกับปัญหาทางสังคมที่ต้องการความสามารถทางการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนมากขึ้น อาจนับได้ว่าบทบาทการทำงานของสถาปนิกในการทำงานเพื่อสังคมเป็นที่กล่าวถึงอีกครั้งในแวดวงวิชาชีพระดับนานาชาติในทศวรรษนี้ โดย Andres Lepik (2010: 21) เคยเน้นไว้ว่า *“บทบาทของสถาปนิกในศตวรรษที่ 21 นั้น ควรจะเป็นมากกว่าผู้ออกแบบสถาปัตยกรรมแต่สามารถเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในถิ่นที่ตั้งของสถาปัตยกรรมนั้นอีกด้วย”*

ในส่วนของประเทศไทยนั้น มีขบวนการทำงานออกแบบที่อยู่อาศัยของสถาปนิกร่วมกับชุมชนผู้มีรายได้น้อยมากว่าทศวรรษโดยการเคหะแห่งชาติและองค์กรพัฒนาเอกชน แต่การทำงานเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้นช่วงปีพ.ศ.2540 เมื่อ สถาปนิก CASE Studio โดยปฐมา หรุ่นรักษ์วิทย์ ที่บุกเบิกทำงานออกแบบวางผังชุมชนแออัดผู้มีรายได้น้อยด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม ทำให้เป็นที่รู้จักกันในบทบาทของ *“สถาปนิกชุมชน”* (Community architect) ซึ่งเป็นผู้ที่เน้นการทำงานด้วยทักษะความสามารถในวิธีการทำงานออกแบบที่อยู่อาศัยร่วมกับชุมชน ด้วยวิธีการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการสำรวจและวิเคราะห์สถานการณ์ตลอดจนการวางผังชุมชนและมีส่วนร่วมกับการดำเนินการก่อสร้างที่อยู่อาศัยของตนเอง ซึ่งงานวิจัยของ สุพิชชา โตวิวิชญ์ ศึกษาบทบาทของสถาปนิกชุมชนในการออกแบบสถาปัตยกรรมเพื่อคนจนในเมืองกรณีศึกษาประเทศไทย ได้สรุปให้เห็นว่าสถาปนิกแสดงบทบาทในการทำงานชุมชน 3 ด้านด้วยกันคือ ในฐานะ Provider คือ การเป็นผู้ออกแบบและตัดสินใจประเด็นที่เกี่ยวกับการวางผัง การออกแบบระบบสาธารณูปโภคที่ต้องการความเชี่ยวชาญพิเศษ ในฐานะ Supporter เป็นผู้สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในกระบวนการออกแบบแก่ชุมชน และและสถาปนิกชุมชนเป็น Catalyst หรือผู้ก่อให้เกิดการสร้างศักยภาพและเสริมความสัมพันธ์ของชุมชนให้เข้มแข็งผ่านเครื่องมือและกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม (Tovivich, 2009)

แม้งานวิจัยที่ผ่านมาจะกล่าวถึงบทบาทและทักษะที่จำเป็นของสถาปนิกชุมชนไปบ้างแล้วนั้น แต่ยังไม่ได้เน้นไปถึงการศึกษาแรงจูงใจในการทำงาน ปัญหาและอุปสรรค หรือข้อจำกัดต่างๆของสถาปนิกในการทำงานเพื่อสังคมในระดับที่นอกจากตัวบุคคล ที่จะสามารถถอดเป็นองค์ความรู้เพื่อการเผยแพร่หรือนำไปสู่การสร้างสถาปนิกรุ่นใหม่โดยการสะท้อนจากมุมมองของสถาปนิกต่อตนเอง ต่อผู้อื่นและองค์กร จึงยังไม่สามารถแสดงให้เห็นถึงภาพรวมในการทำงานของสถาปนิกเพื่อสังคมในประเทศไทยว่ามีจุดร่วมหรือความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ในประเด็นใด อย่างเพียงพอต่อการนำมา

ซึ่งข้อสรุปของปัจจัยที่ต้องการในการทำงาน บทความนี้จึงเป็นการสำรวจการทำงานของสถาปนิกเพื่อสังคมที่ทำงานอยู่ในบริบทของประเทศไทย ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร เพื่อการเสนอแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพ (Capacity building) ให้กับสถาปนิกและเพื่อเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้สู่สังคมอันจะส่งเสริมและช่วยกระตุ้นให้เกิดสถาปนิกรุ่นใหม่เข้าสู่การทำงานออกแบบเพื่อสังคมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้นในอนาคต

2. วิธีการศึกษา

ด้วยการศึกษานี้มุ่งสำรวจสถานการณ์ของสถาปนิกเพื่อสังคมและกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมในบริบทของไทย เพื่อเสนอแนวทางในการสร้างเสริมศักยภาพ (Capacity building) ในการทำงานด้านนี้ต่อคนรุ่นใหม่นั้น วิธีการศึกษาประกอบด้วยด้วยการทบทวนเอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและปริทัศน์สถานการณ์ที่ผ่านมาของการออกแบบเพื่อสังคมในบริบทไทย และการสัมภาษณ์แบบไร้โครงสร้าง (Unstructured Interview) กลุ่มตัวอย่างสถาปนิกทำงานเพื่อสังคม 4 กลุ่ม ได้แก่ 1. สถาปนิก CASE Studio 2. สถาปนิกใจบ้านสตูดิโอ 3. Openspace- ตาแสงสตูดิโอ 4. กลุ่มสถาปนิกในสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ที่มีรูปแบบการทำงานเป็นองค์กรที่เป็นทางการ โดยการวิเคราะห์เนื้อหาจะใช้กรอบแนวคิดของ Mitchell and Sackney (2000) ซึ่งนำเสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพการทำงาน (Capacity Building) ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับตัวบุคคล (personal) ระหว่างบุคคล (interpersonal) และในระดับองค์กร (organizational) ในประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้ ทักษะการทำงานที่จำเป็น รวมถึงทัศนคติและแรงจูงใจ ปัญหาและอุปสรรคที่พบในการทำงานทั้งในระดับบุคคลและองค์กร เพื่อการสรุปถึงปัจจัยและแนวทางที่มีผลต่อการสร้างศักยภาพให้สถาปนิกต่อไป ทั้งนี้ในการสัมภาษณ์ด้วยคำถามปลายเปิด (Open-ended questionnaires) นั้น ประกอบด้วยชุดคำถามในสามระดับ ดังนี้ ในระดับที่ 1 เป็นการสำรวจศักยภาพการทำงานระดับตัวบุคคล ด้านความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) และแรงจูงใจในการทำงาน (Motivation) ของบุคคล ส่วนระดับที่ 2 เน้นศักยภาพการทำงานระหว่างบุคคล โดยศึกษาการทำงานร่วมกันกับบุคคลอื่น (collaboration) การสร้างทีมงานและการสนับสนุนระหว่างกัน ส่วนในระดับที่ 3 เกี่ยวข้องกับศักยภาพการทำงานขององค์กร โดยศึกษาปัจจัยสนับสนุนและอุปสรรคของการทำงานที่พบในองค์กร โครงสร้างขององค์กรที่สนับสนุนหรือลดทอนศักยภาพของสถาปนิกที่จะส่งเสริมศักยภาพของวิชาชีพในระยะยาว

3. พัฒนาการด้านบทบาทของสถาปนิกกับการทำงานเพื่อสังคมในบริบทไทย[1]

3.1 ก่อน พ.ศ. 2540: จากสถาปนิกผู้เชี่ยวชาญการออกแบบสู่บทบาทนักปฏิบัติการทางสังคม (Architect as a Technician towards a Social Practitioner)

บทบาทสำคัญของสถาปนิกกับสังคมในยุคแรกของบริบทไทยนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับการออกแบบที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยเพื่อคนรายได้น้อย ภายใต้การทำงานของการเคหะแห่งชาติที่ก่อตั้งในปีพ.ศ. 2516 โดยมีกองชุมชนเป็นผู้แก้ปัญหาชุมชนแออัดในเมือง อันเนื่องจากการขยายตัวของการพัฒนาเมืองอย่าง

[1] เนื้อหาในส่วนนี้เรียบเรียงจากการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ACHR (2010a), ACHR (2010b), Boonyabancha (2005) และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในวิดีทัศน์ 4 ทศวรรษสถาปนิกชุมชน โดย Community Act Network (2014) รวมถึงประสบการณ์ตรงของผู้เขียนในฐานะกรรมาธิการสถาปนิกชุมชนและกรรมาธิการสถาปนิกเพื่อสังคมและเมือง สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 ถึงปัจจุบัน

รวดเร็ว ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2500 จนเกิดปัญหาที่อยู่อาศัยไม่เพียงพอ สถาปนิกจึงมีบทบาทในการเป็น *"ผู้เชี่ยวชาญการแก้ปัญหาทางกายภาพ"* (Community Act Network, 2014) ด้านการออกแบบที่อยู่อาศัยเป็นหลัก โดยเน้นการออกแบบในลักษณะที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบ แฟลต บ้านเดี่ยว และในบางกรณีเป็นการโยกย้ายออกจากพื้นที่ใจกลางเมืองไปอยู่ชานเมือง ทำให้ผู้มีรายได้น้อยประสบปัญหาด้านรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นจากการคมนาคมขนส่ง จึงเกิดการย้ายกลับเข้าเมืองอีกครั้ง ประกอบกับคนชนบทมีการย้ายถิ่นฐานเข้าเมืองมากขึ้นเพื่อการเข้าถึงแหล่งงาน โครงการที่อยู่อาศัยเหล่านี้ไม่เพียงพอต่อการรองรับจำนวนคนที่เข้ามาตั้งรกรากในเมืองเพิ่มมากขึ้น ชุมชนแออัดในเมืองจึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วรวมทั้งปัญหาการไล่รื้อที่เข้มข้นขึ้นเนื่องจากมูลค่าของที่ดินในเมืองสูงขึ้น ซึ่งในช่วงเวลานั้น องค์กรพัฒนาเอกชน หรือ Non Government Organizations (NGOs) จำนวนมากได้ร่วมมีบทบาทในการแก้ปัญหาชุมชนแออัด และองค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มหนึ่งที่สำคัญเกิดขึ้นในปีพ.ศ.2520 ได้นำเสนอแนวคิดการมีส่วนร่วมมาใช้ในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยให้คนจนในเมือง คือ สมาคมร่วมกันสร้าง (The Building Together Association) ดำเนินการภายใต้ *"โครงการร่วมกันสร้าง"* ที่ซอยลาดพร้าว 101 โดยชวลิต นิตยะ และบุษรา ศรีพานิชย์ ได้เคยศึกษาไว้นั้นเป็นโครงการที่อยู่อาศัยที่ให้ชาวบ้านร่วมกันสร้างตั้งแต่การผลิตวัสดุจนถึงการสร้างบ้านเอง ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต้องการสร้างที่อยู่อาศัย สร้างชุมชน และสร้างการพึ่งตนเอง โดยสมาคมร่วมกันสร้างได้รับการสนับสนุนทางการเงินเพื่อทำโครงการจากองค์กรทั้งในและต่างประเทศ ส่วนกลุ่มคนทำงานเป็นการรวมตัวกันของผู้เชี่ยวชาญจากคณะการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ของสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย เจ้าหน้าที่จากการเคหะและคนทำงานด้านที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย (Nittaya and Sripanich, 2001).

ในช่วงปีพ.ศ.2523 เป็นต้นมา ทางการเคหะแห่งชาติริเริ่มแนวความคิดเกี่ยวกับการปรับปรุงสลัมในที่ดินเดิม (Slum upgrading) และเกิดโครงการแบ่งปันที่ดิน (Land sharing) กรณีชุมชนเซ่งกี่ ที่อาศัยอยู่ในที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โดยเป็นรูปแบบที่พยายามแก้ปัญหาระยะยาวที่เน้นปรับปรุงภายในพื้นที่เดิมของสลัมในเมือง มีการเคหะแห่งชาติเป็นตัวกลางการเจรจาต่อรองกับเจ้าของที่ดินให้มีการแบ่งปันที่ดินให้ผู้อาศัยเดิมได้เช่าอยู่ส่วนหนึ่งโดยการจัดวางผังใหม่ ส่วนที่ดินอีกส่วนที่เข้าถึงง่ายนั้นให้เจ้าของที่ดินสามารถนำไปพัฒนาเพื่อสร้างผลประโยชน์ทางธุรกิจได้ (Boonyabancha, 2005) นอกจากนั้นยังมีการสนับสนุนให้ชุมชนรวมตัวกันตั้งเป็นสหกรณ์ เพื่อให้มีการออมทรัพย์และผ่อนส่งที่อยู่อาศัย จึงเกิดรูปแบบสหกรณ์ที่อยู่อาศัยแห่งแรกสำหรับคนในชุมชนแออัดและช่วยสร้างศักยภาพให้ชุมชนในการบริหารจัดการมากขึ้น เมื่อมีสถานะเป็นสหกรณ์ ชุมชนจะมีกรรมสิทธิ์ร่วมกัน มีระบบจัดการร่วมกัน มีการเปลี่ยนจากรูปแบบเดิมที่เคยอยู่มา โดยเป็นการเปลี่ยนที่เอื้อให้โครงสร้างทางสังคมของชุมชนเข้มแข็งขึ้น มีกรรมสิทธิ์ในการอยู่อาศัยและระบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ รวมถึงระบบการจัดการต่างๆในชุมชนดีขึ้น

ต่อมาในปีพ.ศ.2535 มีการก่อตั้งสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ทำหน้าที่แก้ปัญหาชุมชนแทนกองชุมชนที่มีอยู่เดิม โดยใช้เครื่องมือด้านกายภาพและมิติทางสังคม สถาปนิกของการเคหะแห่งชาติจึงมีบทบาทในเชิง *"นักปฏิบัติการทางสังคม"* (Community Act Network, 2014) ซึ่งสถาปนิกจำเป็นต้องมีความรู้อื่นประกอบ เช่น ด้านกองทุนและการออมทรัพย์ ซึ่งเป็นเครื่องมือการทำงานของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองในการรวมกลุ่มของชาวบ้านด้วยกิจกรรมการออมทรัพย์เพื่อใช้ทุนการเงินชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยคำนึงว่าทำอย่างไรที่ชาวบ้านจะสามารถสร้างบ้านจากเงินที่เขาจ่ายได้ต่อวันต่อเดือน การมีกลุ่ม

ออมทรัพย์ทำให้ชุมชนมีระบบการจัดการการเงินร่วมกัน ซึ่งในภายหลังสามารถใช้เพื่อกู้เงินสำหรับสร้างบ้านหรือซื้อที่ดินได้ ทั้งหมดนี้สอดคล้องกับที่ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ได้เน้นย้ำไว้ว่าการแก้ปัญหาเกี่ยวกับชุมชนคนจนในเมืองนั้นไม่สามารถแก้ไขด้วยกายภาพเพียงอย่างเดียว แต่ควรจะมุ่งเน้นที่การพัฒนาคนคือการทำให้ชาวชุมชนรู้จักวิเคราะห์ปัญหาที่เผชิญอยู่ รู้แนวทางการแก้ปัญหา และในท้ายที่สุดเขาจะต้องตัดสินใจด้วยตนเอง (Rapeepat, 1999, 2010) ทั้งนี้สถาปนิกสามารถมีบทบาทในการทำงานร่วมกับชุมชนผู้มีรายได้น้อยเพื่อการพัฒนาคุณชีวิตและที่อยู่อาศัยได้หากตระหนักถึงความรู้ในมิติประเด็นต่างๆที่เกี่ยวข้องนอกจากกายภาพ โดยเฉพาะมิติทางการเงินและมิติทางสังคม

3.2 พ.ศ. 2540-2550: "สถาปนิกชุมชน" ในฐานะนักออกแบบกระบวนการ (Community Architect as a Facilitator)

เมื่อมีการรวมกองทุนพัฒนาชนบทกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง และก่อตั้งเป็นสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน) หรือ พอช. เพื่อปฏิบัติการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยในภาพรวมอย่างเป็นระบบ ในช่วงปีพ.ศ.2543 จากจำนวนสถานการณ์ขาดแคลนอยู่อาศัยเพื่อชุมชนผู้มีรายได้น้อยที่เพิ่มมากขึ้น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ริเริ่มดำเนินการโครงการนำร่องเกี่ยวกับบ้านมั่นคง 10 แห่งทั่วประเทศ เพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัยคนรายได้น้อยที่เน้นกลไกให้ชุมชนจัดการตัวเอง แก้ปัญหาในระดับทั้งเมืองและทั้งประเทศ โดยใช้องค์ความรู้จากประสบการณ์ทำงานที่ผ่านมาทั้งเรื่องการเงิน เครือข่าย ที่อยู่อาศัย และการออกแบบวางผังอย่างมีส่วนร่วม นำเสนอเป็นนโยบายที่ได้มีการดำเนินการไปทั่วประเทศ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนจึงร่วมมือกับภาคีเครือข่ายสถาบันการศึกษา และบริษัทสถาปนิกวิชาชีพ เพื่อขยายการทำงานให้ทั่วถึงชุมชนในพื้นที่ต่างๆมากยิ่งขึ้น (Boonyabancha, 2005) จากรูปแบบเดิมที่สถาปนิกแก้ปัญหาทีละชุมชน จำเป็นต้องปรับบทบาทเป็น *"นักออกแบบกระบวนการ"* เพื่อสร้างกลไกการมีส่วนร่วมให้ทันกับการแก้ปัญหา จากสิบโครงการนำร่องชุดแรกในช่วงปีพ.ศ.2546 ขยายเป็นขบวนการของการแก้ปัญหาทั้งเมืองในช่วงปีต่อๆมา สถาปนิกที่มีบทบาทสำคัญร่วมในโครงการนี้ เช่น คุณปฐมา หรุ่นรักษ์วิทย์ กับผลงานการออกแบบวางผังที่อยู่อาศัยอย่างมีส่วนร่วมในชุมชนผู้มีรายได้น้อยหลายชุมชน เช่น ชุมชนเก้าเส้งในจังหวัดสงขลา และก่อตั้ง CASE Studio เมื่อปีพ.ศ.2540 อีกทั้งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนเองได้ขยายการสร้างความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาในการออกแบบวางผังบ้านมั่นคงร่วมกับชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น มหาวิทยาลัยศรีปทุมทำงานในพื้นที่ชุมชนริมคลองบางบัว รวมถึงการทำงานร่วมกับสถาปนิกวิชาชีพ เช่น ในกรณีชุมชนสวนพลู เป็นต้น และยังเป็นช่วงที่มีการเรียกสถาปนิกทำงานออกแบบในลักษณะนี้ว่า *"สถาปนิกชุมชน"* โดยมีภาพลักษณ์ที่ยึดโยงกับงานออกแบบกับชุมชนผู้มีรายได้น้อยเป็นหลัก

การทำงานเพื่อสังคมของสถาปนิกที่สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งคือเมื่อเกิดเหตุการณ์สึนามิในภาคใต้ของประเทศไทยในเดือนธันวาคมเมื่อปีพ.ศ.2547 นั้น มีการรวมกลุ่มของสถาปนิกและนักศึกษาจากหลายสถาบันพร้อมด้วยการสนับสนุนของมูลนิธิชุมชนไท สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรม-ราชูปถัมภ์เข้าร่วมช่วยเหลือผู้ประสบภัยในพื้นที่ด้านการฟื้นฟูที่อยู่อาศัย ซึ่งนับเป็นการทำงานเพื่อสังคมก้าวที่สำคัญของวิชาชีพสถาปัตยกรรมในประเทศไทย (ACHR, 2010a) นอกจากนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงเชิงการเรียนการสอนด้านการออกแบบสถาปัตยกรรมที่สำคัญ เช่น สถาบันอาศรมศิลป์ได้เปิดสอนหลักสูตรปริญญาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาสถาปัตยกรรมเพื่อชุมชนและสภาพแวดล้อมในปีพ.ศ.2549

3.3 พ.ศ.2551-ปัจจุบัน: สถาปนิกกับเครือข่ายนักออกแบบเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Architects and the Network of Social Change Agents)

จากการดำเนินการโครงการนำร่องบ้านมั่นคงของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ได้เปิดพื้นที่ให้สถาปนิกรุ่นใหม่และสถาบันการศึกษาเข้าร่วมทำงานในหลายโครงการ เอื้อให้เกิดกลุ่มสถาปนิกที่สนใจในการทำงานแนวทางการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้นด้วย ประกอบกับหลายสถาบันนำการทำงานจริงในพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอน เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และสถาบันอาศรมศิลป์ เป็นต้น และในระยะหลังเนื้อหางานออกแบบเพื่อสังคมอย่างมีส่วนร่วมมีความหลากหลายมากขึ้น นอกเหนือจากการออกแบบที่อยู่อาศัยร่วมกับชุมชนแออัด เช่น การวางผังตำบลซึ่งเป็นโครงการที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนวางแผนจัดทำต่อภายหลังจากพัฒนาโครงการเรื่องบ้านมั่นคงสำหรับผู้มีรายได้ในเมืองมาเป็นเวลา 10 ปี และต้องการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาเมืองและชนบทที่ชาวบ้านในพื้นที่ชนบทสูญเสียที่ดิน และขาดการวางผังที่เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่าเทียมบนฐานของความรู้ความเข้าใจจริง จึงต้องการสานงานพัฒนาองค์ความรู้ในการวางผังในระดับตำบลมากขึ้น โดยบูรณาการงานวางผังที่อยู่อาศัยและการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชนบทร่วมกัน จากรูปแบบงานและประสบการณ์ที่มากขึ้นและกลุ่มคนทำงานที่หลากหลาย ประกอบกับการขยายตัวของการทำงานสถาปนิกชุมชนในเอเชียหลายประเทศผ่านการสนับสนุนของโครงการ ACCA- Asian Coalition for Community Action เพื่อสนับสนุนการพัฒนาชุมชนแออัดในเมืองทั่วเอเชีย ที่มูลนิธิที่อยู่อาศัยแห่งเอเชีย (ACHR- Asian Coalition for Housing Rights) โดยคุณสมสุข บุญญะบัญชา เป็นเลขาธิการมูลนิธิฯ ในขณะนั้น และสถาปนิกรุ่นใหม่อย่าง ชวนัฏฐ์ ล้วนเส้ง และศุภวุฒิ บุญมหาธนากร เป็นผู้ประสานงานสถาปนิกชุมชนในเอเชียภายใต้โครงการ ACHR's Young Professional Program ต้องการเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงานของแต่ละประเทศเข้าด้วยกัน จึงเกิดการหารือกันในกลุ่มของประเทศไทยเพื่อเป็นตัวแทนเข้าร่วมการประชุมระดับเอเชียในปีพ.ศ.2553 เป็นที่มาของการสร้างเครือข่ายปฏิบัติการชุมชน หรือ Community Act Network (CAN) ของประเทศไทยขึ้น เพื่อเป็นพื้นที่สร้างความร่วมมือในการทำงานชุมชนเชื่อมโยงเข้ากับสังคม ในฐานะเครือข่ายนักออกแบบ และเปิดพื้นที่ให้สถาปนิกที่ทำงานกับชุมชนอยู่แล้วได้มาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เอื้อให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น ด้วยเล็งเห็นว่าสถาปนิกจะเป็นกลไกผู้ช่วยสำคัญที่มีส่วนร่วมสำคัญในการปรับเปลี่ยนสภาพตั้งแต่ชุมชนจนกระทั่งย่านเมืองเก่า หรือเมืองทั้งเมืองจะสร้างด้วยคนที่อยู่ในเมืองมาร่วมคิดร่วมทำให้มากกว่าเดิม (ACHR, 2010a, 2010b) โดยมีสถาบันสถาปนิกสยาม (ISA) หน่วยงานของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ (ASA) ที่ รศ.ดร.วีระ สัจจกุล ผู้ดูแลในขณะนั้นสนับสนุนให้เครือข่าย CAN เข้าร่วมจัดนิทรรศการแสดงผลงานในงานสถาปนิก'53 เป็นครั้งแรก เพื่อให้ผลงานการออกแบบเพื่อสังคมหลากหลายประเภทที่ผ่านมาเป็นที่รู้จักในแวดวงวิชาชีพอย่างกว้างขวางขึ้น

ปัจจุบันเครือข่ายปฏิบัติการชุมชน หรือ CAN ได้เป็นส่วนหนึ่งของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ (ASA) ตั้งแต่ปีพ.ศ.2557 ในฐานะกรรมาธิการสถาปนิกชุมชน ทำให้เกิดโครงสร้างเครือข่ายนักออกแบบที่เข้มแข็งเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงบนการทำงานเหล่านี้ในวงกว้างขึ้น และต่อมาปรับชื่อเป็นกรรมาธิการสถาปนิกเพื่อสังคมและเมือง (ASA-CAN) ในปีพ.ศ.2559 เพื่อสะท้อนการทำงานออกแบบที่ขยายจากงานชุมชนที่อยู่อาศัยเป็นการออกแบบที่หลากหลายมิติและขนาดของงานออกแบบมากขึ้น โดยยังวางอยู่บนฐานของกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมเป็นหลัก ซึ่งสถาปนิกที่ทำงานออกแบบเชิงสังคมในประเทศไทยนั้นสามารถจัดประเภท

ได้ 3 กลุ่มหลัก คือ 1) กลุ่มสถาปนิกในองค์กรภาครัฐ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนเองมีสถาปนิกและวิศวกรกระจายการทำงานในแต่ละภาครวมกว่า 25 คน 2) กลุ่มสถาปนิกหรือนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยที่มีการเรียนการสอนด้านสถาปัตยกรรม เช่น สถาบันอาศรมศิลป์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และ 3) กลุ่มสถาปนิกวิชาชีพ ทั้งในรูปแบบองค์กรสำนักงานและทำงานอิสระ เช่น CASE Studio สถาปนิกใจบ้านสตูดิโอ กลุ่ม Openspace- ตาแสงสตูดิโอ เป็นต้น (ACHR, 2010a)

จากการปริทัศน์สถานการณ์การทำงานของสถาปนิกเพื่อสังคมที่ผ่านมา สามารถสะท้อนถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญต่อพัฒนาการของสถาปนิกกับการออกแบบเพื่อสังคมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมในบริบทไทย ดังนี้

1. สถานการณ์ทางสังคมในสภาวะวิกฤติ เป็นช่วงสำคัญที่สะท้อนถึงความต้องการความรู้ความสามารถทางการออกแบบของสถาปนิกในการนำเสนอคำตอบทางกายภาพให้สังคม ทั้งสถานการณ์ปัญหาไลรื้อที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเมือง หรือการประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเมืองเก่าและความเสื่อมโทรมทางกายภาพของพื้นที่ เป็นต้น โดยเฉพาะที่เกิดแก่ผู้มีอำนาจน้อยในสังคม เช่น กลุ่มคนจน คนด้อยโอกาส คนพิการ ซึ่งโดยปกตินั้นมักจะเข้าไม่ถึงบริการทางวิชาชีพของสถาปนิกเป็นทุนเดิม

2. การสร้างโอกาสในการทำงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ด้วยโครงการต่างๆที่ริเริ่มโดยองค์กรใดองค์กรหนึ่งหรือหลายภาคส่วน จะมีผลต่อการสร้างคนทำงานที่ขยายตัวมากขึ้น และหากเปิดโอกาสให้มีการสร้างความร่วมมือระหว่างสถาบัน โดยเฉพาะสถาบันการศึกษา จะเป็นการขยายแนวคิดและการทำงานให้แก่สถาปนิกรุ่นใหม่ๆซึ่งเป็นกำลังสำคัญได้ เช่น โครงการบ้านมั่นคงของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน โครงการ Livable Cities Network โดยมูลนิธิชุมชนไท โครงการ ACCA- Asian Coalition for Community Action โดย Asian Coalition for Housing Rights (ACHR) หรือโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการต่างๆที่จัดโดย ASA-CAN

4. สถาปนิกกับกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมในบริบทไทย

จากการสำรวจการทำงานของสถาปนิกกับสังคมในประเทศไทยนั้น แม้จะเริ่มต้นจากการทำงานด้านที่อยู่อาศัยเพื่อผู้มีรายได้น้อยในชุมชนแออัดในยุคแรกช่วงระหว่างปีพ.ศ.2520-2550 ระยะเวลาช่วงภายหลังปีพ.ศ.2550 เป็นต้นมา พบว่าขอบเขตการทำงานเพื่อสังคมของกลุ่มสถาปนิกนั้นค่อนข้างกว้างและหลากหลายประเภทมากขึ้น โดยไม่ได้เป็นการทำงานเฉพาะโครงการที่อยู่อาศัยเพื่อผู้มีรายได้น้อยในบริบทเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นการขยายขอบเขตการทำงานทั้งในด้านพื้นที่และกลุ่มผู้ใช้ หรือประเด็นในการทำงานออกไปมากขึ้น ซึ่งขอบเขตและลักษณะงานออกแบบด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มสถาปนิกในประเทศไทย สามารถแบ่งออกได้เป็นงานลักษณะต่างๆเบื้องต้น ดังนี้

- งานออกแบบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองและชนบททั้งรายชุมชนและระดับเมือง
- งานออกแบบวางผังการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ชนบท
- งานฟื้นฟูชุมชนภายหลังประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ
- งานฟื้นฟูย่านชุมชนและเมืองเก่าและการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม
- งานออกแบบร่วมกับผู้มีความสามารถที่แตกต่าง หรือ Universal Design
- งานพัฒนาพื้นที่สาธารณะในเขตชุมชนเมือง

บริบทงานที่หลากหลายนี้ต่างยึดถือหลักของ *"กระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม"* ที่เน้นการออกแบบด้วยความร่วมมือ (Collaborative design) กับผู้อื่นที่มีส่วนได้ส่วนเสียในโครงการ โดยเฉพาะชาวชุมชน หน่วยงานรัฐ เจ้าของที่ดิน เป็นต้น และมอบอำนาจให้แก่ผู้อยู่อาศัยในการตัดสินใจเลือกแนวทางที่มีผลต่อความเป็นอยู่ของชุมชนเองเป็นหลัก (Hamdi and Goethert, 1997) และจากการสัมภาษณ์กลุ่มสถาปนิกทั้ง 4 กลุ่ม สามารถสรุปเนื้อหาเกี่ยวกับ *"การออกแบบอย่างมีส่วนร่วม"* ว่ามีองค์ประกอบร่วมที่สำคัญ คือ

- *สถานการณ์และพื้นที่การทำงาน (Situation and Space)* ที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหลายภาคส่วนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของพวกเขาเองเป็นสำคัญ ดังที่กล่าวไปแล้วว่าสถานการณ์โดยเฉพาะสภาวะวิกฤติด้านที่อยู่อาศัย ด้านสภาพแวดล้อม ต่างมีส่วนทำให้เกิดความต้องการในการแสวงหาทางออกด้วยการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพตามมา ทั้งนี้หากพิจารณาพื้นที่การทำงานของสถาปนิกทางสังคมจะพบว่า ความเป็น *"สถาปัตยกรรม"* ขยายขอบเขตเกินการทำงานออกแบบอาคารใดอาคารหนึ่งเพียงอย่างเดียวในมิติเชิงกายภาพ แต่เป็นการทำงานออกแบบใน *"สถานการณ์"* หรือ *"พื้นที่"* ที่มีสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจผสานกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมและอาจต้องการสร้างหรือปรับความสัมพันธ์นั้นไปพร้อมกัน

- *เวลา (Time)* เป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งที่ต้องตระหนักถึงในความสำคัญหากเน้นกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม และเวลาเป็นข้ออ้างอย่างหนึ่งของการไม่สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมโดยทั่วไป ด้วยระยะเวลาที่ใช้ในการหารือ การสร้างความเข้าใจ การตัดสินใจที่ส่งผลต่อความล่าช้าในการทำงานขั้นตอนต่อไปได้ แต่ข้อจำกัดด้านเวลาเป็นสิ่งที่ต้องประสบในการทำงานลักษณะนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และทุกฝ่ายควรเข้าใจและให้ความสำคัญตั้งแต่เริ่มต้นทำงานด้วยกระบวนการนี้

- *ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders)* จากการที่กระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมนั้นวางอยู่บนฐานของการให้ความสำคัญกับ *"คน"* เป็นหลักและเชื่อว่าพลังของผู้คนสามารถเป็นคำตอบให้กับสถานการณ์ได้ จึงควรให้ความสำคัญกับการรับฟังและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันเพื่อหาทางออก และจำเป็นต้องนับรวมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะผู้ที่มีโอกาสในการนำเสนอความเห็นหรืออำนาจในการตัดสินใจน้อยที่สุดในสถานการณ์ทั่วไป ซึ่งการทำความเข้าใจผู้มีส่วนได้ส่วนเสียผ่านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความต้องการ ผลประโยชน์ บทบาทและศักยภาพของแต่ละภาคส่วนจะมีผลต่อการทำงานของสถาปนิกเชิงสังคมเป็นอย่างมากเพราะจะทำให้เห็นถึงอุปสรรคข้อจำกัดและโอกาสความเป็นไปได้จากหลายมุมมองตามมา

- *สถาปนิก นักวางผัง หรือผู้ออกแบบ (Architect, Planner or Designer)* ที่มีบทบาทร่วมในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งจะไม่ใช่ผู้กำหนดโจทย์การทำงานทั้งหมดแต่เป็นผู้สร้างกระบวนการที่เอื้อให้เกิดการสร้างโจทย์การทำงานและหาคำตอบร่วมกัน ผ่านการเก็บข้อมูลจากการสังเกต ซักถามและพูดคุย กรองข้อมูลออกมาจากชุมชน หรือสร้างเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนกับผู้คนที่เข้าร่วมกระบวนการ โดยสถาปนิกจะไม่ใช่เพียงแค่นักออกแบบ แต่จะเป็นเหมือนผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) ในการสร้างกระบวนการ ที่มีคุณสมบัติของการมองเห็นความรู้ที่หลากหลาย เห็นโอกาสการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายบนฐานความรู้ต่างๆเหล่านั้นแล้วสามารถจัดการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโอกาสและความรู้ที่หลากหลายนั้นให้เป็นรูปธรรม อาจจะเริ่มต้นด้วยสิ่งที่เล็กแต่สามารถขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงอื่นๆต่อไปได้

- *เครื่องมือการทำงานที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม (Engaging tools)* ซึ่งพบว่ามีความหลากหลายและสามารถเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์หลัก 3 อย่าง คือ 1) เครื่องมือบันทึกข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น การสำรวจและทำแผนที่เดินดิน การสร้างแผนที่ร่วมกับคนในชุมชน การถ่ายภาพบันทึกด้วยกล้อง หรือการถ่ายทำสารคดี 2) เครื่องมือเพื่อการหารือร่วมกัน เน้นรูปแบบกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดอบรม ศึกษาดูงานกรณีศึกษาที่ใกล้เคียงพร้อมการแลกเปลี่ยนความเห็น การระดมสมองในการวิเคราะห์สถานการณ์ผ่านการใช้ผังแผนที่ ภาพถ่ายที่อาจเก็บข้อมูลมาหารือกัน หรือการใช้แบบจำลอง เกม หรือบทบาทสมมติเพื่อให้สะท้อนมุมมองที่หลากหลาย 3) เครื่องมือเพื่อการตัดสินใจ โดยเน้นการสร้างความเข้าใจและเน้นที่กระบวนการช่วยหาคำตอบร่วมกัน มิใช่เพียงแค่การมีส่วนในการเลือก เช่น สร้างหุ่นจำลองร่วมกับผู้คนตามแนวทางของการออกแบบสถาปัตยกรรม การทดลองสร้างจริง 1:1 การพิจารณาผังและผลการออกแบบร่วมกัน เพื่อสร้างความเข้าใจในสถานการณ์และสร้างการต่อรองที่นำไปสู่ข้อสรุปของทางออกร่วมกัน

นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์กลุ่มสถาปนิกทั้ง 4 กลุ่ม ต่างสะท้อนให้เห็นว่าเครื่องมือการทำงานอย่างมีส่วนร่วมเหล่านี้ยังสามารถทำหน้าที่สำคัญในการสร้างการรวมตัวกันของคนในพื้นที่ก่อนการทำงานขั้นต่อไปด้วยกระบวนการทำงานที่การเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ปรึกษาหารือ และต่อรองผลประโยชน์ความต้องการต่างๆร่วมกันอย่างเปิดเผย จะเป็นเครื่องมือสนับสนุนในการสร้างความเป็นสัมพันธ์ทางสังคมหรือความเป็นชุมชนขึ้นได้ใหม่ จากในความเป็นจริงเมื่อเริ่มทำงานในพื้นที่นั้นผู้คนแม้ในขอบเขตพื้นที่ชุมชนเดียวกันอาจมีความแตกต่างหลากหลายทางความคิด ผลประโยชน์และความต้องการที่ต่างกัน หรือแม้กระทั่งอาจมีความขัดแย้งแยกออกเป็นกลุ่มๆ ดังเช่นที่ Jeremy Till ได้เคยอธิบายไว้ว่าเป็น *“มายาคติเกี่ยวกับความเป็นชุมชน (the myth of community)”* ด้วยความคิดที่ว่ามีความเป็น *“ชุมชน”* ซึ่งเข้าใจว่ามีการรวมตัวทางสังคมกันอยู่นั้น แต่อาจไม่เคยมีปฏิสัมพันธ์หรือการมีส่วนร่วมกันเลย (Till, 1998) ในขณะเดียวกันกระบวนการทำงานเหล่านี้จะเป็นการดึงดูดความสนใจจากสาธารณะต่อสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้นในชุมชนด้วย และที่สำคัญกระบวนการทำงานออกแบบร่วมกันจะค่อยๆสร้างโอกาสให้ผู้คนในพื้นที่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานได้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างและพร้อมที่จะดูแลรักษาพื้นที่ต่อไปอย่างเข้าใจที่มาที่ไปด้วยตนเองมากกว่าที่จะให้คนออกแบบที่เป็นคนภายนอกสร้างไว้ให้ โดยเครื่องมือการทำงานเหล่านี้ Luansang, Boonmahathanakorn, & Domingo-Price ชี้ว่า *“ช่วยสร้างเสริมทักษะให้กับผู้ที่ใช้หรือชุมชนเองมีความสามารถคล้ายสถาปนิก และเสมือนกึ่งผู้เชี่ยวชาญ (para-architects และ para- professionals) ที่สามารถทำงานออกแบบ วางผังหรืองานเทคนิคอื่นต่อเนื่องได้แม้ว่าจะไม่มีสถาปนิกอยู่ด้วยแล้วก็ตาม”* (2012: 501) และการทำงานออกแบบด้วยกระบวนการนี้ยังอาจจะสามารถนำไปสู่ระดับการมีส่วนร่วมขั้นสูงในระดับ *“Full Control”* ที่ Hamdi and Goethert อธิบายไว้ว่าจะเกิดขึ้นเมื่อคนในพื้นที่สามารถดำเนินการตัดสินใจได้เองในฐานะผู้นำหลัก *“Principal”* โดยคนภายนอกมีบทบาทเป็นทรัพยากร *“Resource”* สนับสนุนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น (1997: 68)

5. การเสริมสร้างศักยภาพสถาปนิกเพื่อสังคม

จากการศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหา พบว่าการเสริมสร้างศักยภาพของสถาปนิกเพื่อสังคมและการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมนั้นจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยที่สัมพันธ์กันในสามระดับระหว่าง ระดับบุคคล ระดับระหว่างบุคคล และระดับองค์กร ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพการทำงาน (Capacity Building) ของ Mitchell and Sackney (2000) ดังนี้

1) ระดับบุคคล จากการสัมภาษณ์แบบกลุ่มสถาปนิกนักออกแบบเพื่อสังคมทั้งสี่องค์กรต่างชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาศักยภาพการทำงานระดับตัวบุคคลนอกจากสถาปนิกจะต้องมีพื้นฐานความรู้ทั่วไปด้านการออกแบบทางกายภาพแล้วนั้น สถาปนิกควรมีความรู้ความเข้าใจในศาสตร์ด้านอื่นๆ เช่น มิติสังคม สิ่งแวดล้อม รวมถึงความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์และการจัดการเพิ่มเติม อย่างไรก็ดีส่วนใหญ่เน้นว่าในกระบวนการทำงานจริงอาจไม่จำเป็นต้องมีความรู้ที่พร้อมในทุกด้านเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นโจทย์การทำงานออกแบบที่ยังไม่มีคำตอบล่วงหน้าและกระบวนการทำงานร่วมกันที่ต้องสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้คนหลากหลายบทบาทและสาขาวิชา จะค่อยๆสร้างการเรียนรู้ในเชิงลึกได้ แต่ต้องเน้นการพัฒนาทักษะต่างๆรายบุคคล คือ

(1) ทักษะด้านการค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเองและร่วมกันกับผู้อื่น การตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบจึงมีความจำเป็นในการทำงานด้านนี้เป็นอย่างมาก อีกทั้งจะเป็นแรงขับเคลื่อนไปสู่ขั้นตอนของการหาคำตอบจากสถานการณ์และผู้คนผ่านกระบวนการทำงานขั้นต่อไปและเกิดการเรียนรู้ใหม่ตามมา ซึ่งทักษะการค้นหาความรู้และตั้งคำถามด้วยตนเองอาจเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นเคยในการเรียนการสอนด้านสถาปัตยกรรมที่ผ่านมาเพราะในการเรียนวิชาออกแบบมักจะมีการกำหนดโจทย์การทำงานให้แล้วจากอาจารย์ผู้สอนหรือสิ่งที่หลักสูตรต้องการให้เรียนรู้ จากการสัมภาษณ์กลุ่มสถาปนิกที่ทำงานออกแบบเชิงสังคมนี้เองก็เคยตั้งคำถามทั้งกับการเรียนการสอนในโรงเรียนสถาปัตยกรรมของตนเองมาเช่นกันว่ามีรูปแบบการเรียนรู้แบบอื่นๆอีกหรือไม่ จึงเป็นที่มาของแรงจูงใจให้เริ่มทำงานนี้ รวมถึงที่เคยทำงานในบริษัทออกแบบสถาปัตยกรรมทั่วไปมาแล้วและเริ่มตั้งคำถามกับงานออกแบบเชิงพาณิชย์ที่ทำอยู่ซ้ำๆและอยากหาโอกาสทดลองงานใหม่ๆ จึงมาเริ่มงานด้านการออกแบบเชิงสังคมนี้เช่นกัน

(2) ทักษะส่วนบุคคลในการจัดการทั้งด้านการประสานงาน จัดการข้อมูลและเวลา โดยเฉพาะการวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆเป็นสิ่งที่จำเป็นตามมาในการสร้างการเรียนรู้ผ่านกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม

(3) ในการทำงานเชิงสังคมนั้นต้องการทัศนคติที่เคารพในความคิดเห็นที่หลากหลาย มองเห็นโอกาสจากสถานการณ์ต่างๆ และพร้อมจะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ดังนั้นทักษะการรับฟัง รวมถึงการชวนกันรับฟังเพื่อสร้างโอกาสให้คนที่โดยปกติไม่สนใจฟัง ได้รับฟังเสียงจากคนอื่นๆด้วย เป็นสิ่งที่สำคัญมากสำหรับกระบวนการออกแบบที่สร้างการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

2) ระดับระหว่างบุคคล การเสริมสร้างศักยภาพสถาปนิกเพื่อการทำงานเชิงสังคมนั้น ในระดับระหว่างบุคคลต้องการเน้นการประสานงาน ความสามารถในการทำงานร่วมกันกับบุคคลอื่น (collaboration) ในขณะที่การทำงานพบรูปแบบการสร้างทีมงานและการสนับสนุนระหว่างกัน ทั้งการแบ่งการทำงานให้แต่ละคนรับผิดชอบตั้งแต่การเขียนโครงการตั้งต้นจนจบโครงการเป็นการฝึกฝนให้สามารถเรียนรู้ขั้นตอนการดำเนินงานแต่ละชิ้น โดยมีทีมสนับสนุนช่วยเหลือเฉพาะเมื่อมีอุปสรรคติดขัด หรือการทำงานร่วมกันในโครงการเดียวกันแต่อาจมีส่วนรับผิดชอบในคนละบทบาท โดยกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างบุคคลนี้จะมีส่วนในการแสดงศักยภาพของแต่ละคนในทีมที่มีความถนัดต่างกันให้สามารถค้นพบสิ่งที่ตนเองสนใจต่อไป และสามารถสนับสนุนกันได้ในระหว่างการทำงานและเป็นประโยชน์สำหรับในองค์กรเอง

3) ระดับองค์กร จากการสัมภาษณ์กลุ่มสถาปนิกจากทั้งสี่องค์กร สามารถแบ่งรูปแบบของงานออกแบบสถาปัตยกรรมเชิงสังคมโดยทั่วไปออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

- โครงการจากหน่วยงานของรัฐหรือองค์การมหาชน เช่น งานในโครงการบ้านมั่งคงและชนบทของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หรืองานเชิงประเด็นจากการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส) สถาบันสร้างเสริมสุขภาพคนพิการ (สสพ.)

- โครงการจากองค์กรไม่แสวงหากำไร เช่น โครงการสนับสนุนโดยสมาคมวิชาชีพอย่างสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ (ASA) หรือมูลนิธิชุมชนไท หรืองานในรูปแบบของ CSR ของบริษัทเอกชน เช่น โครงการบ้านเต้นรำนางเลิ้งที่ Openspace- ตาแสงสตูดิโอ ได้รับการสนับสนุนจากบริษัทกระทิงแดงอย่างต่อเนื่อง

- โครงการที่พัฒนาและดำเนินงานโครงการเองในลักษณะอาสาสมัคร เช่น การทำงานของ CASE ในระยะหลังกับการทำงานสนับสนุนชุมชนมีนบุรีพร้อมกับการฝึกงานนิสิตนักศึกษาสถาปัตยกรรมเกิดการเรียนรู้นอกห้องเรียนในพื้นที่ทำงานจริงอีกรูปแบบหนึ่ง

ในกลุ่มสถาปนิกอิสระที่เพิ่งก่อตั้งขึ้น เช่น Openspace-ตาแสงสตูดิโอ และใจบ้านสตูดิโอ เริ่มต้นจากการรวมตัวของสถาปนิกรุ่นใหม่ที่สนใจการทำงานออกแบบร่วมกับผู้คน จากโครงสร้างทำงานกลุ่มแบบไม่เป็นทางการที่นำมาสู่การจดทะเบียนบริษัทเป็นนิติบุคคลในเวลาต่อมา ด้วยสาเหตุหลักคือ เพื่ออำนวยความสะดวกในการรับงานโดยตรงกับองค์กรที่หลากหลายขึ้นมากกว่าการรับงานผ่านรายบุคคลหรือผู้อื่น เพื่อการบริหารจัดการเงิน รายได้และสวัสดิการของทีมงาน และเพื่อสร้างความเป็นองค์กรที่เป็นรูปธรรมและมั่นคงขึ้น ด้วยการทำให้ภาพลักษณ์ของสถาปนิกทำงานออกแบบเชิงสังคมเป็นวิชาชีพมากกว่าการเป็นการทำงานสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นคำถามส่วนใหญ่เมื่อเริ่มต้นทำงานด้านนี้จากสถาปนิกรุ่นใหม่และจากครอบครัวของผู้ทำงานเอง โดยประเด็นความมั่นคงทางอาชีพและสวัสดิการนี้ ยังเป็นสิ่งที่ทีมสถาปนิกในสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนให้ความสำคัญเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังพบว่าการเสริมสร้างศักยภาพสถาปนิกเพื่อการทำงานเชิงสังคมนั้น องค์กรควรมีความยืดหยุ่นในการบริหารจัดการองค์กร โดยการเปิดโอกาสให้สมาชิกแต่ละคนในองค์กรมีโอกาสทำงานที่ตัวเองสนใจจะช่วยสร้างแรงขับเคลื่อนทางการทำงานอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการจัดการความรู้ทั้งในองค์กรและระหว่างองค์กร สอดคล้องกับที่ De vita & Flemming (2001) ได้นำเสนอไว้ว่าการจัดการความรู้ในรูปแบบต่างๆ เช่น การฝึกอบรม สัมมนา รวมทั้งการสื่อสารในองค์กรทั้งรูปแบบทางการและไม่เป็นทางการ เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างศักยภาพขององค์กรในกรณีของหน่วยงานภาคประชาสังคม นอกจากนี้สถาปนิกผู้ทำงานยังเสนอว่าการสร้างโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ในเครือข่ายคนทำงานที่คล้ายคลึงกันระหว่างองค์กรนั้นนอกจากจะช่วยเสริมวิธีคิดในการทำงานต่อไปในอนาคต และสามารถแลกเปลี่ยนวิธีการบริหารจัดการองค์กรและการเงินอันเป็นจุดอ่อนของวิชาชีพสถาปนิกที่ไม่ได้ฝึกฝนมาเท่าที่ควร และบทเรียนจากการปิดตัวไปขององค์กรไม่แสวงผลกำไรอย่าง Architecture for Humanity (อ้างถึงใน Winter, C., 2015) อันเนื่องมาจากประสบปัญหาทางการบริหารการเงินน่าจะเป็นตัวอย่างได้ดี อีกทั้งการสื่อสารต่อสาธารณะเพื่อเสริมความเข้าใจว่าการทำงานเชิงสังคมเป็นบทบาทในการประกอบวิชาชีพสถาปัตยกรรมมากกว่าเป็นการทำงานสังคมสงเคราะห์ ตลอดจนการผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าในการประกอบวิชาชีพอย่างยั่งยืนนั้นเป็นสิ่งที่แต่ละองค์กรเห็นตรงกันว่ามีความจำเป็นในการเสริมสร้างศักยภาพสถาปนิกทำงานเพื่อสังคมต่อไป ซึ่งอีกนัยหนึ่งจะเป็นการเสริมให้ผู้คนทั่วไปเข้าใจในบทบาทวิชาชีพของ *“สถาปนิก”* ในภาพรวมมากยิ่งขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องมีการแบ่งนิยามเป็น *“สถาปนิกชุมชน”* หรือ *“สถาปนิกเพื่อสังคม”*

6. บทสรุป

เป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่สถาปนิกในประเทศไทยมีการทำงานออกแบบเชิงพื้นที่เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยได้ขยายขอบเขตลักษณะงานที่เปิดกว้างมากขึ้น จากชุมชนที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยสู่การพัฒนาในระดับเมือง และจากการทำงานร่วมกับคนจนในชุมชนแออัดสู่การครอบคลุมกลุ่มคนที่หลากหลายขึ้นในปัจจุบัน เช่น ผู้สูงอายุและผู้มีความสามารถที่แตกต่าง ที่ปรากฏในงานออกแบบเพื่อคนทั้งมวล (Universal Design) ของ Openspace- ตาแสงสตูดิโอ งานออกแบบบ้าน TEN- Co Housing เพื่อคนชั้นกลางในเมืองของสถาปนิก CASE หรือการทำงานออกแบบวางผังตำบลร่วมกับเกษตรกรและหมู่บ้านในชนบทโดยสถาปนิกชุมชนในสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และงานวางผังตำบลแม่ทาของสถาปนิกใจบ้านสตูดิโอ หรืองานออกแบบวางผังร่วมกัน (Co-Creation) ในระดับเมืองที่ชุมแสง จ.นครสวรรค์ ที่ ACHR และ ASA-CAN ร่วมกันจัด โดยจะเห็นได้ว่าสถาปนิกต่างทำงานเพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยมีคนในพื้นที่เป็นผู้ขับเคลื่อนและสร้างการเปลี่ยนแปลงเป็นหลัก และในขณะเดียวกันกระบวนการทำงานออกแบบอย่างมีส่วนร่วมนั้นเป็นเครื่องมือที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมในพื้นที่นั้นเช่นกัน ความเป็น *“สังคม”* ในความหมายนี้จึงสามารถเป็นทั้งจุดหมายปลายทางของงานที่ทำและเป็นสิ่งที่สร้างหรือออกแบบขึ้นไปพร้อมกันกับกระบวนการทำงาน จะเห็นได้จากผลการทำงานออกแบบอย่างมีส่วนร่วมของสถาปนิกมีความข้องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่างๆโดยเฉพาะมิติของโครงสร้างทางสังคมและการเสริมอำนาจให้ผู้อื่นที่ทับซ้อนอยู่ในสถานการณ์และพื้นที่นั้นๆด้วย ดังเช่นตัวอย่างจากโครงการบ้านมั่นคงของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชุมชนผู้มีรายได้น้อยได้เสริมอำนาจตัวเองในการต่อรองเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยในเมือง สร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการเมืองกับหน่วนยงานรัฐหลายภาคส่วนในหลายระดับ โดยส่วนหนึ่งมาจากผลพวงของการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ร่วมปฏิบัติการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมและดำเนินการบริหารจัดการโครงการด้วยชุมชนเอง (Wungpatcharapon, 2017) ดังนั้นนอกเหนือจากการสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพของอาคาร ชุมชนหรือเมืองเพียงอย่างเดียว ผลลัพธ์ที่ตามมาจากกระบวนการเกิดสถาปัตยกรรมอาจมีความสำคัญมากกว่า *“สถาปัตยกรรม”* ในฐานะผลผลิตเท่านั้น ดังเช่นที่ Awan, Schneider & Till ได้ศึกษาสำรวจและนิยามบทบาทของสถาปนิกนักออกแบบในลักษณะนี้ว่าเป็น *“ผู้สร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ผ่านการเสริมพลังอำนาจให้ผู้อื่นสามารถมีส่วนร่วมในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในวิธีที่ไม่คุ้นเคยหรือไม่เคยกระทำได้มาก่อน โดยเป็นการสร้างอิสรภาพและหนทางความเป็นไปได้ใหม่ๆอันเป็นผลมาจากการจัดความสัมพันธ์ใหม่ของพื้นที่ทางสังคม”*[2] ในฐานะของ *“ผู้กระทำการเชิงพื้นที่” หรือ “Spatial Agency”* (2011: 32)

ทั้งนี้ในการเสริมสร้างศักยภาพของสถาปนิกในการทำงานเพื่อสังคมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยที่สัมพันธ์กันในสามระดับ คือ 1) ในระดับบุคคล เน้นการพัฒนาทักษะค้นคว้าวิจัย การจัดการและการเคารพความคิดเห็นที่หลากหลาย 2) ในระดับระหว่างบุคคล เน้นการประสานงานและการจัดการความรู้

[2] Awan, Schneider & Till ศึกษาผลงานของสถาปนิกกลุ่มต่างๆทั่วโลกที่ริเริ่มทำงานออกแบบด้วยวิธีการที่หลากหลายเพื่อเสริมอำนาจแก่ผู้อื่น และในขณะเดียวกันการกระทำดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไปพร้อมกัน โดยเป็นการอธิบายอยู่บนฐานคิดของทฤษฎี Agency-Structure ของ Anthony Giddens และได้นิยามการทำงานของสถาปนิกดังกล่าวไว้ว่า Spatial agent as “one who effects change through the empowerment of others, allowing them to engage in their spatial environments in ways previously unknown or unavailable to them, opening up new freedoms and potentials as a result of reconfigured social space” (2011: 32).

3) ในระดับองค์กรต้องการความยืดหยุ่นในการบริหารจัดการ การแลกเปลี่ยนความรู้ในเครือข่ายคนทำงาน การผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าในการประกอบวิชาชีพสถาปนิกเพื่อสังคมที่ยั่งยืน และการสื่อสารการทำงานต่อสาธารณะ โดยปัจจัยต่างๆเหล่านี้น่าที่จะสามารถเอื้อต่อการทำให้สถาปนิกเป็นวิชาชีพที่คนส่วนใหญ่ในสังคมเอื้อมถึงได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นทั้งความท้าทายและโอกาสในการขยายขอบเขตการปฏิบัติวิชาชีพสถาปัตยกรรมให้เข้าถึงกลุ่มผู้คนที่หลากหลายและตอบสนองบริบทความเป็นจริงในสังคมไทย

บรรณานุกรม

- ACHR. (2010a). **Community Architects in Asia**. (Retrieved from http://www.communityarchitectsnetwork.info/upload/opensources/public/file_14062013023702.pdf)
- ACHR. (2010b). **Design by/with/for People**. Bangkok: Asian Coalition of Housing Rights.
- Awan, N., Schneider, T. & Till, J. (2011). **Spatial Agency: Other Ways of Doing Architecture**. Oxon: Routledge
- Boonyabancha, S. (2005). *"Baan Mankong: Going to Scale with "Slum" and Squatter Upgrading in Thailand"*. in **Environment & Urbanization** 17(1), 21-46. DOI: 10.1177/095624780501700104.
- Community Act Network (2014). **A Documentary on 4 Decades of Architect + Community** (Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=ylYy-aFCzRQ)
- De vita, C. and Flemming, C. (2001). **Building Capacity in Non- profit Organizations**. Washington D.C: The Urban Institute.
- Hamdi, N. and Goethert, R. (1997). **Action Planning for Cities: A Guide to Community Practice**. Chichester: Wiley.
- Jenkins, P., Milner, J., and Sharpe, T. (2010). **A Brief Historical Review of Community Technical Aid and Community Architecture**. In Jenkins, P. and Forsyth, L. (Eds.), Architecture Participation and Society (pp 23-38). Oxon: Routledge.
- Jones, P. B., Petrescu, D. & Till, J. (2005). **Architecture and Participation**, Oxon: Spon Press.
- Lepik, A. (2010). **Small Scale Big Change: New Architectures of Social Engagement**. New York: The Museum of Modern Art.
- Luansang, C., Boonmahathanakorn, S. & Domingo-Price, L. M. (2012). *"The Role of Community Architects in Upgrading; Reflecting on the Experience in Asia"*, in **Environment & Urbanization**, 24(2), 497–512. DOI: 10.1177/0956247812456125.
- Mitchell, C. & Sackney, L. (2000). **Profound improvement: Building Capacity for a Learning Community**. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V.

- Nittaya, C. and Sripanich, B. (2001). **Khwam Khum Kha Khong Khrongkan Thi Yu Arsai Bab Ruam Kan Sang Nai Moom Mong Dan Kan Ngeon Lae Dan Setthasart: Karanee Sueksa Khrongkan Ruam Kan Sang Ladphraw 101** (In Thai) **[The Value of a Shared Housing Project from a Financial and Economical Point of View: A Case Study of Ladphraw 101 Project]**. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Rapeepat, A. M.R. (1999). **Chumchon Ae Ad: Ong Khwam Roo Kub Khwam Pen Jing**. (In Thai) **[Slum: Knowledge and Reality]**. Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Rapeepat, A. M.R. (2010) **Mong Sangkhom Phan Chivit Nai Chumchon** (In Thai) **[Seeing Society through Life In the Community]**. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- Till, J. (1998). *"Architecture of the Impure Community"*. In Hill, J. (Ed.), **Occupations of Architecture** (pp. 61-75). London: Routledge.
- Tovivich, S. (2009). **Learning from Informal Settlements: The New 'Professionalism' for Architectural Practice**. CEBE Transactions. 6(1): 62-85.
- Winter, C. (2015). **What Happened to Architecture for Humanity?** (Retrieved from https://inhabitat.com/what- happened-to-architecture-for-humanity/)
- Wungpatcharapon, S. (2017). *"Making Places, Building Communities, Empowering Citizens: Participatory Slum Upgrading in Thailand"*. In Petrescu, D. and Trogal, K. (Eds.), **The Social (Re)Production of Architecture**. (pp.51-66). Oxon: Routledge.